

institute on the problems of national-socialist ideology and education, The Imperial chamber of culture, etc.) were created.

Significant role in the formation of public opinion in totalitarian countries was laid upon just the art in view of the wide possibilities of expressive and imitative arts. Expressionism as a peculiar form of protest against traditional artistic perception became the object of intent attention of the ideologists of totalitarianism. The struggle with the new aesthetics was first revealed by nature and then acquired the hidden forms.

On the example of the discussion of Goebbels and Rosenberg concerning expressionism, it is possible to trace the process of constructing of new consciousness on the basis of the myths of totalitarian regimes which has made the citizens of Hitler's Germany absolute supporters of the Fuhrer.

Despite the all-round pressure from the side of ideological regimes on the art artistic phenomena that didn't conform to the official ideology they continued to develop.

Key words: Perception, expressionism, totalitarianism totalitarian consciousness propaganda.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017 р.

УДК 821.161.2'06–1.09:7.036.5/.7

Катерина Чуй (Шахова)
ORCID ID: 0000-0002-6892-4192

Поетика експресіонізму в збірці Павла Коробчука «Хвоя»

Досліджено поетику експресіонізму в ліричній збірці П. Коробчука «Хвоя». Осмислено трагічну тему війни на сході України, якій письменник протиставляє віталізм любові та мудрості. Виявлено наскрізні образи смерті, крові, пульсу, серцебиття, мотиви болю, страждання, пам'яті. Акцентовано домінуючі у віршах художні засоби (метафора, алегорія, гіпербола, порівняння, епітет), інтермедіальну складову, а також використання прийомів сну, марення, видіння, кіномонтажу.

Ключові слова: експресіонізм, образ, мотив, метафора, ліричний герой.

Павло Коробчук відомий сучасному читачу поетичними книгами «Натщенебо» (2005), «Кайфологія» (2010), «Динозавр» (2011), «Мерехтіло» (2013), «Камейолом» (2013), «Цифр» (2014), «Рôžitkológia» (2015), прозовим романом «Море для шульги» (2012) і збіркою «Священна книга гоповідань» (2014). У 2017 році у «Видавництві Старого Лева» побачила світ нова книга лірики митця – «Хвоя». Вона складається з чотирьох розділів, у яких звучать теми війни («Хвойна»), любові («Небохідно») та мудрості («Кличуть»). Четвертий – «Павлеонтологія» – це вибрані поезії з попередніх видань, які синтезують зміст усіх розділів.

У «Хвої» письменник репрезентує власне бачення сучасності: масштабні зміни у свідомості українців, зумовлені реаліями неоголошеної війни на сході України, переплітаються з глибоко автобіографічною рецепцією і дескрипцією суперечностей життя. Екзистенція на межі особистих і соціальних конфліктів зумовлює напругу, мобілізацію внутрішніх резервів, перенасичення емоціями та почуттями. Творча сублимація у П. Коробчука – це можливість виходу ментальної енергії, тому його поезії «заряджені» особливим духовним потенціалом, близьким і зрозумілим його поколінню.

У збірці превалює вираження над зображенням, адже дійсність постає крізь призму чутливого, болісного, нервово-емоційного внутрішнього світу ліричного героя. Експресіоністська поетика увиразнює реакцію на деформоване й абсурдне буття сучасника під натиском соціальних зрушень і катаклізмів, які викликають тривогу й обурення, біль і страх за майбутнє.

Експресіонізм в українському літературознавстві вивчають О. Астаф'єв, Т. Гаврилів, Р. Мовчан, М. Моклиця, В. Пахаренко, Л. Петренко, С. Хороб, О. Черненко та інші. Ґрунтовною є монографія Г. Яструбецької [5], у якій простежено особливості функціонування явища в національному вимірі від витоків до сучасності. Дослідження літературного експресіонізму доводять, що на сьогодні цей феномен є актуальним, позачасовим і багатоаспектним.

Мета пропонованої статті – розглянути поетику експресіонізму в збірці П. Коробчука «Хвоя». Відповідно до цього поставлено завдання – виявити й проаналізувати ознаки експресіонізму у віршах, розкрити світогляд і світовідчуття ліричного героя.

Для книги «Хвоя» властива концептуальна єдність, яка виявляється в змістовому наповненні й зовнішній презентації. Назва збірки містить полісемантичний образ, який візуалізується в малюнку на обкладинці (ілюстрації Д. Бабченко) – зображено легені з хвої, де кожна гілочка символізує вірш. Вони ніби занурені в темну рідину, у якій плаває риба. На форзаці – кора дерева, покликана створити уявну тактильну взаємодію з читачем. Сторінки, крім тексту віршів, містять фонове зображення силуетів риб, які ніби «перепливають» на наступний аркуш. Незвичайне художнє оформлення інтригує реципієнта й заохочує до читання. Книга справді викликає своєрідний ефект занурення в авторську свідомість. На її звороті зображено рояль у гілках хвої. Як пояснює П. Коробчук, читач повинен відчутти себе спів-

учасником творчого процесу та співавтором: дочитавши збірку, сісти за інструмент і зіграти музику, як своєрідне продовження поезій [4]. За задумом, книга мала складатися зі ста творів, однак автор написав 99 поезій, залишивши сотий вірш читачу, без якого збірка вважається незавершеною [4].

У «Хвої» зображено цілком оригінальний світ творчої уяви митця, який вражає глибиною й неочікуваністю асоціацій. Це герметичний простір людської свідомості, у якому все набуває незвичної, особливої символіки. У першій поезії «Кисень власного» інтерпретовано наскрізний образ хвої. Письменник пов'язує її з тілом людини («*різали собі волосся, / а на підлогу падали / хвойні гілки*» [2, с. 7]), процесами життєдіяльності, як-от, дихання («*замість альвеол у нас – теж хвоя. / фотосинтезуємо весь рік. / дихаємо своїм же киснем*» [2, с. 7]) та оточуючим середовищем («*подряпали очі, так читали / книжку хвойну. / на вулиці потрапили / під зливу з колючок*» [2, с. 7]). Багатозначність образу спрямована у філософську, екзистенційну площину. Хвойні ліси ростуть на малій батьківщині поета – Волині, їхній запах пронизує повітря, яким дихають країни. Хвоя уособлює дерево роду, на якому можна розмістити близько півсотні поколінь пращурів, починаючи з князівських часів [4]. Цей образ досягає рівня символу в семіосфері лірики митця, як втілення спокою, гармонії та зцілення від душевного болю.

Однією з магістральних у творах експресіоністів є тема війни як соціальної катастрофи. П. Коробчук визначає її як домінуючу в поезіях першого розділу «Хвої», показує своє бачення національної трагедії на сході України, подій Революції Гідності, які передували АТО. Його ліриці властивий автобіографізм, адже письменник перебував в епіцентрі подій Майдану, організовував читання біля Монумента Незалежності напередодні першого «розгону» – 20 листопада, був на вулиці Грушевського під час нового витка подій. У бойових діях на сході П. Коробчук участі не брав, але з початком війни кілька разів приїздив у «сіру зону» як журналіст, займався волонтерством. Почуті від очевидців історії та власні враження письменника рефлексивні в емоційні й динамічні художні тексти, у яких автор намагається передати деструкцію світосприйняття, пульсуючий і нестримний біль за націю.

Експресіоністська домінанта в збірці вперше актуалізується в антитезі митець/війна. У вірші «Піаніст» зображено дівчину й музи-

канта, який втратив руку. Щоночі уві сні в нього проявляються «рефлекси піаніста» [2, с. 9]: «<...> легенько стукає пальцями їй по животу, спині чи обличчі, / ніби їй на шкіру падають дощові краплини. На сотню персон / сниться концертна зала, в якій він грає піднесено й велично» [2, с. 9]. Письменник акцентує суперечливі реалії дійсності: «Композиторів теж призивають на війну. Їхні пальці особливо / смертельно уміють натиснути і на спусковий гачок, і на клавіші» [2, с. 9]. Трагізм полягає в приреченості митця жити спогадами про минулу славу, а його коханої – бути «замінником» музичного інструмента. Останній рядок завдяки звукопису й повтору перетворюється в завершальний ліричний акорд: «Заспокоює його так ніжно, гладить волосся йому так плавно» [2, с. 9].

Війна найчастіше пов'язана з образами смерті і крові, які створюють «вибуховий» динамізм думки й асоціацій у поезії «Дзвенять сльози». Вражаючі тактильні, зорові та звукові образи, синтезовані в порівняння, а також вербалізовані фізичні відчуття творять монолітний і надзвичайно чутливий «нерв» оповіді, який напружується з кожним рядком і, зрештою, рветься:

*Смерть, ніби камінь, на якому кожен лишає відтиск лица.
Ніби аорта, з якої бризкає аж на кришталіки люстри.
Зриває чужі голоси, мов погони, різко, навіть «во ім'я Отця»
не встигають пустити бульбашки мильні,
виснажуються на максимумі, підриваються на міні
і розлітаються, не розбереш, хто чия пелюстка [2, с. 27].*

Метафора в збірці «Хвоя» набуває особливої художньої ваги, допомагає письменнику створити цілісну світоглядно-естетичну систему, в основі якої – потужний антивоєнний пафос. Вона «концентрує й узгоджує у своєму семантичному полі найвіддаленіші та найнесумісніші асоціації», часто є «суцільним нечленованим тропом» [3, с. 35]. Наприклад, «Вірш про війну на Донбасі», який вибудовується на жорстоких реаліях бойових дій, художньо закодованих у складну метафоричну конструкцію, що охоплює увесь твір:

*асфальт ще не клав на стаціонар такого розбомбленого снігопаду.
кожна сніжинка, ніби відірваний тромб, закупорює поле,
дорогу й блокпост, який є вінцем творіння війни, символом пату.
цей ландшафт, якщо не вбиває на місці, то опромінює болем.*

*солдати переблимумуться спецзнаками, тому місцевість – німа.
в повітрі висить ентропія, утворена з артилерійських снарядів.
вчора вивезли камаз двохсотих, навіть Бог не встиг записати імена.
сьогодні з цього приводу в Мінську – чергова, трьохсотна нарада*
[2, с. 28].

Метафора сконденсовує високий градус експресії, загострює драматизм зображеного, накопичує енергію для кульмінації – ридання вселенського, апокаліптичного масштабу:

*ридає кілька поколінь по обидві сторони наших зачатъ.
ридає небесний хор над небом Донбасу, над блокпостами з крові*
[2, с. 29].

У «Вірші про війну на Донбасі» П. Коробчук відтворює гіпертрофований і деформований образ світу, у якому панує війна. Критичний чуттєво-емоційний досвід його сприйняття й водночас неможливість вербального вираження почуттів, брак слів перетворюється у внутрішній надпотужний крик.

Письменник посилює змістові акценти у віршах завдяки образам і мотивам із Біблії. У поезії «Причастя як пам'ять» зображено вражаючий епізод порятунку тяжко пораненим солдатом немовляти на війні. У чоловіка «на правім плечі – татуювання смерті / залишив один із птахів» [2, с. 20]. Він повзе у травах із військовою торбиною на спині, у якій спить немовля. Щодоби солдат інший: «<...> вранці – перекотиполе, ніччю – скрипічний вуж» [2, с. 20]. Символічна образність вірша творить алегоричний змістовий код, який трансформує натуралістичну картину у виразно експресіоністичну, посилюючи внутрішній драматизм переживань реципієнта. Емоційна напруга поезії зростає з наближенням останніх хвилин життя воїна, коли він марить:

*Лице перемінно пульсує долонею і кулаком,
із деревом плутає вибух, бо втома багатострунна.
Він пробує ґрунт на смак – як мамине молоко.
Зрештою, всі в її лоно повернемося у трунах* [2, с. 20].

Агонія настає вночі: «за холодним струмком, у мареві, у безчассі» він «чує небесний спів, / і марить про ванну гарячу, мовляв – це його причастя» [2, с. 20]. Однак причащається не солдат, а дитина, яка інстинктивно «смоктатиме кров ще не мертву / з червоного татуювання на тілі неворушкому / й надкусить хлібці з кишені» [2, с. 21].

Зображений момент викликає алюзію на розв'язку новели В. Стефаника «Діточа пригода», у якій маленька дівчинка забруднила руки й рот у крові вбитої солдатами матері, із її пазухи вона витягла й жадібно з'їла прихований для дітей шматочок хліба. Поезія П. Коробчука, як і новела В. Стефаника, має потужне антивоєнне спрямування, осмислює антитезу дитина/війна крізь інтерпретацію біблійного мотиву причастя.

Експресіоністська колористика творить емоційну атмосферу поезії «Голова командира». В основу покладено реальну історію, яку П. Коробчуку розповів приятель – Павло Скшетуський (його ім'я – у присвяті до твору). У вірші виникають архетипні образи першоелементів світобудови: земля, вогонь, небо й вода. Вони вплетені в наскрізні метафори й варіюють осмислення теми війни на містичному, метафізичному рівнях:

*земля завжди горить зеленим вогнем.
це виходить енергія вкладених в неї людей.
зелені поля невимовлених фонем.
зелені поля материнських грудей [2, с. 16].*

Відомо, що «предки сприймали вогонь як живу істоту, яка горить у душі кожної людини» [1, с. 83]. Зелений колір, асоціативно пов'язаний із народженням і буянням життя, набуває негативного відтінку у зв'язку з семантикою непрохідного порогу, межі: покрита «зеленою кригою» земля поглинає тіла померлих, утримує позбавлені спокою душі, які «б'ються об хмари, аж замість неба – синці» [2, с. 16]. Світи мертвих і живих утворюють паралельні виміри, між якими відбувається вічний обмін енергією. Загальновідомий закон збереження енергії, за яким вона переходить з одного стану в інший. Відтак до обміну енергією зводяться всі природні явища і процеси. Смерть – потужний енергетичний сплеск, який залишає слід на місці загибелі людини. Вона пов'язана зі зникненням часу й простору, коли душа опиняється «серед мертвого стоголосся, в німому вирі» [2, с. 16]. На війні смерть завжди насильницька, набуває страшних форм вияву людської агресії. Тому душі загиблих, тіла яких жахливо понівечені, не можуть знайти спокій: «голову командира не відспівати в труні. / голова не в землі з червами, не у золі. / йдеш до річки помити долоні, які – у вогні» [2, с. 17]. Вода, як і земля, палає вогнем – синім – «це тече енергія вкладених в неї тіл. / сині озера дзеркалять обличчя

одне. / сині озера з безліччю рівних кіл» [2, с. 17]. Водяна поверхня теж уособлює межу між світами, тому озеро постає як містичне потойбіччя. Вірш сугестує сумний і тривожний настрій, відтворює жорстоку реальність війни та її наслідки. Солдати, які в мирний час могли б прожити повноцінне життя, реалізувати й продовжити себе в нащадках, гинуть на війні. Про них залишається пам'ять, пронизана горем і болем втрати, і підсвідоме відчуття провини живих перед мертвими:

*нам відчувати й надалі їхні життя.
до чоловіків у сні завітають й попросять курити.
а у жінок попросять зачати від них дитя.
і жінкам буде нічим крити: [2, с. 17].*

Проблема пам'яті тісно пов'язана з подоланням відчуття втрати, адже смерть близької людини завжди є великою трагедією. Вона залишає в душі пустку, із якою доводиться жити: «<...> *ридай за ними до дна. / вичерпуй. / іноді – вже сльози. / іноді – ще вірші. / іноді – вже несила» [2, с. 15].*

Зображення сну, пробудження, марення знаходимо в багатьох віршах збірки. Поезія «Хвойний вінок» починається пробудженням ліричного героя, однак основне емоційне й змістове навантаження має сон, який викликав тривогу: «<...> *снився мій давній приятель із вологим чолом. / але не піт проступав йому крізь шкіру, а кров» [2, с. 10].* Подобицями-штрихами описано страшну нічну візію про померлого: «<...> *і море ставало червоне, і він по своїй крові ходив. / але обіймав мене і усміхався на всі свої зуби білі» [2, с. 10].* Сміх, радість, «коли перед очима усе криваве», «коли стільки мертвих лежать на стерні» [2, с. 10] є абсолютно неприродними. Така поведінка жахає, не піддається логічному поясненню чи виправданню. Гіперболізований образ крові нагнітає емоційну атмосферу, скеровує внутрішню динаміку поезії до кульмінації:

*він показав мені хвойний ліс, не зелений, а червоний.
бо з кожної, з кожної колючки капала кров.
я притулювся до кори, ніби до ікони.
але пульсу так і не знайшов [2, с. 11].*

Відсутність пульсу й серцебиття як ознак життя, втрата часо-просторових орієнтирів після пробудження («*лежу в просторі, де немає жодної години» [2, с. 11]*) є відлунням відчуття присутності смерті.

Образ смерті пов'язаний із межевою ситуацією, яка викликає сильне нервово-потрясіння: «<...> дози чужих смертей, воєн. / серце тому й болить, що в ньому / б'ються іще щонайменше двоє, / які не вернуться додому» [2, с. 25]. Посттравматичний досвід війни усвідомлюється ліричним героєм як хвороба, порятунок від якої – втеча від світу, коли стає «нестерпно жахливо, дихати тяжко» [2, с. 31]: «Я втікаю нізвідки, зате – в нікуди. / Там я зможу бити себе у груди, / Щоби вихаркати патрони і леза, / Що були переносниками застуди» [2, с. 32].

Ліричний герой збірки позиціонує себе як поет («Спроба писати кров'ю», «Я не вмію писати пафосної патріотичної поезії», «Сучасна проблематика трактування поезії», «Лабіринт на відбитку пальця» тощо) – людина емоційна, схильна до рефлексій, трагічна, вразлива до подразників оточуючої дійсності. Прикметним для самохарактеристики є експресивне порівняння: «<...> ти – пульсаційне, мов зябра, життя, гостре, мов ребра» [2, с. 50]. Такий герой транслює експресіоністський світогляд і світовідчуття. Процес письма для нього є своєрідною метафорою життя і творчості, можливістю звільнення від тягара емоцій і почуттів:

*сьогодні ніч нагадує лабіринт на відбитку пальця.
я вийшов би з нього відразу, якби хтось узяв за руку.
навіть дерево не привіталось. у нас погані й флора, і нація.
ну чому, коли вирішую застрелитися, до рук беру ручку?* [2, с. 35]

Вербалізація процесу письма, образ тексту як його результату є основою творення метафоричного «лабіринту» оповіді в поезії «Три волосинки»:

*ти бачиш цей текст, він перебуває в кімнаті без живих істот.
в ньому багато пробілів, які найкраще описують цю порожнину.
хвоя абсорбує простір за вікном,
на стіні спочиває сосновий Христос.
ніхто не тримає в долонях нікого, ніби жменю ожини* [2, с. 23].

Повтори-заперечення викликають відчуття ілюзорності зображеного. Письменник використовує принцип кіномонтажу і фокусує увагу на значущих деталях, посилюючи їхню семантику порівняннями: розп'яття на стіні цокає, «ніби стрілки годинника» [2, с. 23], «три волосинки на подушці <...> ніби стрілки компаса, вказують на власницю» [2, с. 23], «дівчина, яка під шрами приховала свою красу, /

яка нарізала свою пам'ять, ніби ковбасу, / і намагалася безпритупльним в долоні вкласти» [2, с. 23]. Образ пам'яті є центральним у вірші. Спогади «врізалися» у свідомість дівчини й болять, як незагоєні рани на тілі: кілька місяців тому в цій кімнаті, на ліжку, помирав її батько. Гіперболізацією звукового образу автор досягає надривної емоційності вираження почуттів:

*годинник цокає по обидві сторони смерті,
відлунює в житлові масиви, у нежитлові храми,
сягає цієї дівчини торкається за плече <...>
і ми розуміємо, звідки в неї ці свіжі шрами* [2, с. 24].

Досвід особистої втрати набуває загальнолюдського масштабу завдяки полісемантичній експресіоністській образності. Завершується поезія запереченням існування тексту, який «не містить нікого мертвого <...> просто двадцять квадратних метрів. / тільки в Ісуса на стіні розгулялися нерви» [2, с. 24].

Важливий аспект ліричної збірки «Хвоя» – інтермедіальність. Вона виявляється на образному рівні, наприклад, у поезіях «Дзвенять сльози», «Барабанщик». Вірш «Відлуння» характеризується звукописом, який посилює антитезу образів хвої як символу буття роду і війни як уособлення смерті:

<i>на узліссі вигукнуто:</i>	<i>відлунням заперечено:</i>
<i>зима</i>	<i>в́ойна</i>
<i>така</i>	<i>в́ойна</i>
<i>хвойна</i>	<i>в́ойна</i> [2, с. 26].

Отже, поезії збірки «Хвоя» П. Коробчука утворюють калейдоскоп експресивних картин. У віршах першого розділу домінують танатологічні мотиви війни, руйнації, спустошення, смерті та потойбіччя. Образи смерті, крові, пульсу, серцебиття, властиві експресіонізму, поєднані з емоційно насиченою контрастною колористикою. Активно використовуються прийоми сну, марення, видіння, які активізують сферу містичного й підсвідомого. Трагічний пафос підкреслено влучними метафорами, алегоріями, гіперболами. Інтермедіальність (музичні образи, звукопис) посилює сугестивний потенціал лірики.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
2. Коробчук П. Хвоя. Львів: Вид-во Старого Лева, 2017. 223 с.
3. Літературознавча енциклопедія: [у двох томах]. Т. 2. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.

4. «Ранковий коктейль». Павло Коробчук зі збіркою «Хвоя» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qNVnnxHuyBY> (дата звернення: 11.09.2017)
5. Яструбецька Г. І. Динаміка українського літературного експресіонізму: монографія. Луцьк: Твердиня, 2013. 379 с.

References

1. Voitovych V. *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian Mythology]. Kiev, 2005, 664 p. (in Ukrainian).
2. Korobchuk P. *Khvoia: Poezii* [Needle: Poetry]. Lviv, 2017, 223 p. (in Ukrainian).
3. *Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh* [Literary Encyclopedia: In two volumes]. Kiev, 2007, vol. 2, 624 p. (in Ukrainian).
4. “*Rankovyi kokteil*”. *Pavlo Korobchuk zi zbirkoiu “Khvoia”* [“Morning Cocktail”. Pavlo Korobchuk with the Collection “Needle”]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=qNVnnxHuyBY> (in Ukrainian).
5. Yastrubetska H. I. *Dynamika ukrainskoho literaturnoho ekspresionizmu* [Dynamics of Ukrainian Literary Expressionism]. Lutsk, 2013, 379 p. (in Ukrainian).

Kateryna Chui (Shakhova). The Poetics of Expressionism in Pavlo Korobchuk’s Collection “Needle”. The article deals with the poetics of expressionism in the lyrical collection by P. Korobchuk “Needle”. The author comprehends the tragic theme of war in Eastern Ukraine, which is opposed to vitality of love and wisdom. The collection is characterized by conceptual unity, symbolic and metaphorical imagery, impressive and unexpected associations. The theme of war dominates in “Needle” first section. It reveals the transient images of death, blood, pulse, palpitation, also the motives of pain, suffering and memory. It emphasizes the dominant artistic means, for example: metaphor, allegory, hyperbole, comparison and epithet. The writer uses the techniques of dream, delirium, visions, which are activate the mystical and the subconscious. Thinking about the national tragedy, author often refers to biblical images and motives. The lyric hero of poetry positions himself as a poet – emotional, reflexive, sensitive and tragic person. The intermedial component heightens the suggestive capabilities of lyrics.

Key words: expressionism, image, motive, metaphor, lyric hero.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017 р.

УДК 82.02:7.036.5/7

Галина Яструбецька
ORCID ID: 0000-0003-1470-9232

Експресіоністський текст у світлі енергеми

У статті підтримується та розвивається ідея узаконення поняття «енергія тексту» і пропонується впровадити його в літературний обіг завдяки дефініції «енергема». Як провідний застосовується феноменологічно-діалектичний метод.